

ADEVĂRUL PLURALIST

Dan D. FARCAȘ¹

dandfarcaș@yahoo.com

ABSTRACT. The human mind works with a plurality of diverse tools: logic and colloquial, verbal and nonverbal, conscious and unconscious. It is counterproductive to use only a part of them (mathematics, logic etc.), neglecting the others.

There is also a plurality of truths and theories about the same domain of reality, since human truths about reality remain limited, relative and provisional, and since we can not verify all the predictions of scientific theories. It is a mistake in such cases to use only some of them, subjectively chosen.

The rational solution is a double pluralism, namely the simultaneous use of all available tools of mind and of all the truths and alternative theories that can not be invalidated by practice.

KEYWORDS: pluralism, truth, theories.

Adevărul relativ și pluralitatea lui

Adevărul este, cum spuneau încă anticii, concordanța reprezentărilor noastre mintale cu realitatea. Mai putem adăuga că o astfel de reprezentare era concepută ca o propoziție corect alcătuită. Pare suficient la o privire superficială, dar încercând să disecăm „definiția” de mai sus încep să apară problemele.

Cel ce susține, cu bună credință, că o afirmație a sa privind *realitatea* este adevărată, e de presupus că a făcut toate demersurile pe care le-a crezut necesare pentru a verifica „concordanța propoziției cu realitatea”. Mai e de presupus și faptul că după el vin alții care vor verifica afirmația și o vor confirma sau o vor infirma. Numai că aceste prevederi nu constituie o garanție absolută a validității aceluși adevăr. Când spunem

¹ Doctor în matematici, membru titular al Academiei de Științe Medicale

„În anul 2000 Dâmbovița traversa capitala României”; oricine poate verifica și confirma realitatea aserțiunii, deci propoziția poate deveni un adevăr universal acceptat și de necontestat. Dar ceva mai complicat este cu „toate lebedele sunt albe”, unde s-ar putea să apară unii cu contra-exemple, și foarte complicat cu „există Universuri paralele” ori „există Dumnezeu”, unde nu avem cum să verificăm concordanța.

Absența verificării, sau o verificare superficială (și oricând este posibil să scape un detaliu) duce în mod inevitabil la mai multe adevăruri despre un același aspect al realității, adevăruri care se pot și contrazice. Prin urmare, constatăm uneori o *pluralitate a adevărului*; cu alte cuvinte, despre cutare aspect al realității există un adevăr al meu, unul al tău, unul acceptat de un grup de persoane sau de altul. Acest fapt nu este neapărat un semn al subiectivismului. Poate exista și un adevăr acceptat de toată lumea, dar nici măcar acesta nu este un semn al perfecte concordanțe. Pe vremea lui Ptolemeu faptul că Pământul este în centrul Universului era un adevăr necontestat și permanent verificat de astronomi și de astrologi. În niciun caz un astfel de adevăr nu putea fi numit subiectiv. Când Copernic a zis altceva el era singur cu adevărul său, negând adevărul oficial. Deci în acel moment se enunțaseră două *adevăruri care se băteau cap în cap*; unii credeau așa, alții invers. Azi avem alte adevăruri despre Univers, diferite de ambele de mai înainte, adevăruri la care urmașii noștri vor zâmbi la fel cum zâmbim noi la flogistic. E un proces se pare fără sfârșit, legat de strădania veșnică a omului de a redefini adevărurile sale, care, fără a fi subiective, rămân *relative, provizorii* deci, într-un fel *subrede*.

Adevărul absolut și revelația

Cu toate cele de mai sus, purtăm în mentalitatea noastră convingerea sau speranța că există totuși undeva un mare depozit al adevărilor absolute, definitive, poate imuabile. De pildă, în acel „la început a fost cuvântul” deslușim convingerea evanghelistului că legile după care se autoconduc procesele din Univers au fost stabilite, ca niște mari adevăruri primordiale, iar treaba oamenilor de știință, a filosofilor, dar mai ales a teologilor este de a-și apropria aceste adevăruri. Alții mai sunt convinși că există undeva un ochi care înregistrează, ca adevăruri absolute, într-un depozit asemănător (numit Cartea Vieții, Akasha, sau în alte moduri) toate cele ce se petrec în Univers, pe Pământ și în mintea fiecărui om.

Viziunea de mai sus susține deci că adevărul despre cutare aspect al realității este unul singur, acel *Adevăr* absolut care, doar el merită acest nume, eventual cu majusculă.

Această viziune este complementată de încă una și anume că există o cale, cea a *revelației*, prin care persoane privilegiate pot intra în posesia acestui Adevăr unic, absolut.

Revelația este o cale uzitată la ora actuală mai ales (deși nu exclusiv) în cunoașterea mistico-religioasă. În această ipostază ea exercită un efect hipnotic asupra maselor de oameni obișnuiți, în ariile în care religia oficială este una singură, dar va da naștere frecvent la ciocniri violente, adesea sângeroase, la frontierele dintre religii. Nu este de mirare să fie așa când se constată cât de flagrant se contrazic adevărurile „absolute” revelate prin oamenii sfinți ai unei comunități cu cele revelate sfinților din cealaltă comunitate, fiecare dintre aceste comunități având uneori sute de milioane de aderenți.

Limba divinității și imperfecțiunea cunoașterii omenești

Cunoașterea globală de care dispunem azi ne arată că pluralitatea revelațiilor mistice, deci a adevărilor „absolute” care în fapt se contrazic între ele, este perenă în spațiul și istoria civilizației umane, fiind reînnoită periodic prin noi revelații și părând imposibil de înlăturat.

Care să fie cauza? Iată câteva posibilități:

- fenomenul revelației este o simplă iluzie;
- există mai multe surse ale revelațiilor, fiecare cu „adevărul” său, deci adevărurile revelate nu sunt absolute;
- există o singură divinitate, dar care trimite dinadins adevăruri revelate contradictorii, urmărind un scop aflat dincolo de înțelegerea noastră;
- divinitatea este una singură, posedă adevăruri absolute, dar mesajele transmise prin revelație sunt prost traduse în limbaj omenesc.

Un argument pentru ultima variantă ar fi următoarea întrebare: ne imaginăm oare cumva că divinitatea folosește o limitată limbă omenească (de fapt care?), sau măcar o limbă perfect traductibilă într-o limbă omenească (știind că nici limbile omenești nu sunt perfect traductibile între ele)?

Dar indiferent care dintre variantele de mai sus am alege-o, trebuie să acceptăm că: fie nu există adevăruri absolute, de o oarecare generalitate, asupra realității, fie există, dar oamenii nu pot intra în posesia acestora. Cu alte cuvinte, *toate adevărurile omenești sunt relative și provizorii*, cel puțin într-o perspectivă previzibilă.

Limitele instrumentelor cunoașterii

În particular, cunoașterea științifică se pare că nu va reuși niciodată să ajungă la adevăruri ultime folosind instrumentele actuale. Un argument ar fi teorema lui Kurt Gödel demonstrând că aritmetica nu poate fi descrisă complet decât cu un număr infinit de axiome. Acest fapt sugerează că, în mod analog, s-ar putea ca fenomenele din Univers să nu poată fi descrise exhaustiv, cu instrumente matematice, decât printr-un număr infinit de legi.

Ar putea exista o excepție. Realitatea pe care o percepem ca obiectivă și exterioară nouă să fie de fapt o realitate virtuală (de tipul jocurilor de calculator sau al situației din filmul „Matrix”) și, în plus, programul acestei realități virtuale să fie traductibil într-un timp rezonabil în limbajele omenești. Dar această variantă pare puțin probabilă.

Motivele caracterului fără sfârșit al cunoașterii sunt numeroase și pot fi grupate în două categorii: complexitatea realității și limitele instrumentelor cunoașterii omenești.

Pentru acestea din urmă, de pildă, imprecizia cuvintelor care se referă la realitate nu poate fi eliminată din cel puțin trei motive:

- cuvintele sunt în număr finit denumind un număr practic nesfârșit de lucruri și fenomene diferite (cum spunea încă *Aristotel*);
- cuvintele evocă în mintea fiecărui om o experiență de viață diferită;
- erorile de adecvare la realitate se amplifică pe măsură ce cuvintele numesc noțiuni tot mai generale, întrucât acestea fac abstracție de tot mai multe detalii considerate „neseemnificative”.

Evident, erorile cuvintelor se transmit adevărurilor și mai general întregii cunoașteri exprimate prin aceste cuvinte. Alte instrumente, cum ar fi matematica sau logica, au și ele limite și există aspecte importante ale realității pe care nu le pot descrie [1][2][3].

Trei paliere complementare ale cunoașterii

Cunoașterea omenească nu se exprimă doar prin cuvinte. Întreaga lume a culturii, artei, meseriilor etc. stă mărturie. Există și o vastă cunoaștere neverbală [4], să o numim a *necuvintelor*. Ea poate fi practică (de pildă în chirurgie, în gimnastică, în artele plastice etc.), simbolică (monumente, arhitectură, caligrafie etc.), artistică (prin frumos / urât), morală (prin bine / rău) etc. Dar există în mintea omenească și cunoștințe îngropate în inconștient, ori cunoștințe înnăscute. Toate exprimă, în felul lor, adevăruri despre realitate, adevăruri validate filogenetic sau pe alte căi.

Necuvintele folosesc mecanisme ale minții moștenite de la animale, aceleași cu cele prin care strămoșii noștri necuvântători rezolvau probleme complicate, mecanisme dezvoltate mult la omul actual. Cuvintele ocupă zone noi ale minții noastre, dar strâns legate de cele vechi. Sensul cuvintelor stă în ultimă instanță în necuvintele din spatele lor. Atunci când omul se apleacă asupra unui aspect al realității, adevărurile din mintea sa sunt și verbale și neverbale, iar uneori acestea pot să nu coincidă. Din acest punct de vedere, mintea omenească poate fi privită ca lucrând simultan pe două paliere complementare. Niciuna dintre aceste paliere nu este infailibilă, dar natura lor diferită permite ca să semnaleze neconcordanțe și să se corecteze reciproc. Am argumentat mai pe larg afirmațiile de mai sus și într-un alt articol [5].

În lucrările citate aici, am subliniat existența și a unui al treilea palier al instrumentelor minții, pe care îl putem numi palierul *abstracțiilor*. Logica și matematica nu pot lucra (nu pot face de pildă predicții) decât cu adevăruri perfecte și noțiuni perfect definite. Aceste condiții nu sunt îndeplinite decât într-o *lume ideală* imaginară (am văzut mai sus că adevărurile cât de cât generale ale *lumii reale* sunt imperfecte).

Pentru a putea folosi deci logica și matematica în cunoașterea științifică a unui domeniu al realității, mintea omenească a trebuit să construiască lumi ideale; acestea le-a ales cât mai apropiate aceluși domeniu. De pildă pentru măsurarea terenurilor, a unor volume etc. s-a inventat lumea ideală a geometriei (euclidiene), alcătuită din obiecte abstracte și noțiuni care nu există sau nu au fost văzute vreodată în realitate (punct, dreaptă, infinit etc.). Problemele din lumea reală se „traduc” în probleme geometrice, iar rezultatul găsit aici se „retraduce” în lumea reală, cu o precizie multumitoare.

Fiind perfecte, adevărurile dintr-o lume ideală au cu totul alte însușiri decât adevărurile despre lumea reală, deci trebuie să ne ferim să le confundăm. De pildă, „un exemplar al unei cărți este egal cu un alt exemplar al aceleiași cărți” este un adevăr „real”, niciodată perfect, cu limitele arătate mai sus ale oricărui adevăr cât de cât general despre realitate (iar „un măr este egal cu un alt măr” nici măcar nu poate fi numit adevăr), în timp ce „ $1=1$ ” în lumea ideală a aritmeticii este un adevăr „ideal”, totdeauna perfect. Dacă aplicarea logicii asupra adevărilor „reale” duce la erori, în lumile ideale aceasta nu se întâmplă niciodată. În același timp, într-o lume ideală pot exista obiecte, coerente cu restul acestei lumi, dar care nu au vreun corespondent constatat în realitate. Un exemplu este conceptul de infinit. El duce, în lumile ideale, la binecunoscute paradoxuri, care însă nu ne deranjează în lumea reală.

În concluzie, reținem că este util să grupăm – metodologic – instrumentele folosite de cunoașterea umană pe *trei paliere*: (1) *neverbal*, (2) *colocvial, empiric*, (3) *logico-matematic*, apărute istoric în această ordine. Instrumentele niciunui palier nu le pot substitui complet pe ale celorlalte. Niciunul dintre cele trei paliere nu posedă instrumente perfecte, dar, fiind complementare, ele se completează și se controlează unele pe altele. Cu cât un palier e mai recent, cu atât adevărurile sale neglijează mai multe detalii ale realității, dar, prin compensație, aceste adevăruri au o putere sporită de a face previziuni și de a transmite cunoștințe.

Teoria științifică

O teorie științifică privind un domeniu din realitate presupune (1) o listă de adevăruri despre acel domeniu, puse în corespondență cu (2) o listă mai redusă de adevăruri dintr-o lume ideală, imaginată ad hoc. În cazul teoriilor științifice, se mai cere ca adevărurile despre realitate să fie verificabile (prin experiențe repetabile sau prin observare), iar uneori chiar măsurabile. Dar chiar și așa, adevărurile „reale” rămân (cum am arătat mai sus) imperfecte. Adevărurile din lumea ideală sunt în schimb perfecte, principala condiție care li se impune fiind consistența logică.

Așa cum exemplificam și în cazul geometriei, problemele din lumea reală se „traduc” în lumea ideală. Aici li se găsește o soluție, de regulă un adevăr sau o previziune, care apoi este „retradusă”, ca un adevăr inedit privind realitatea. Acest adevăr de cele mai multe ori se

validează (cu erori mai mici sau mai mari), deși există și excepții. Ca un exemplu, perturbările traiectoriei planetei Uranus (problemă în lumea reală), l-au făcut pe Le Verrier să calculeze, pe baza ecuațiilor mecanicii cerești (lume ideală), coordonatele unei presupuse planete perturbatoare, încă neobservată (adevăr ideal prognozat) botezat Neptun. Astronomul Galle a descoperit planeta (adevăr în lumea reală) foarte aproape de locul indicat (eroare acceptabilă). A fost probabil cel mai mare triumf al acestei metode, care de atunci a devenit principalul mecanism al descoperirilor în fizică. Se vorbește însă mult mai puțin despre faptul că din perturbările planetei Mercur, același Le Verrier a calculat și coordonatele unei planete, numită Vulcan, care nu a fost găsită niciodată, deoarece nu există... Deci metoda de mai sus, oricât de glorioasă, nu este infailibilă. Oricât ar fi de bună suprapunerea lumii ideale a teoriei peste lumea reală, această suprapunere nu este niciodată *perfectă*. Și ne putem aștepta oricând la un moment al „divorțului” între cele două.

Din cele de mai sus rezultă (am inclus argumente mai detaliate în lucrările citate) că nu sunt raționale construcțiile de forma: „teoria X arată că în realitate Y trebuie (respectiv „nu poate”) să existe”, având în vedere că *nicio teorie (respectiv nicio lume ideală) nu poate garanta 100% ceva încă neobservat în realitate*. Deci nicio ontologie, întemeiată doar pe o construcție ideală, nu poate avea pretenția că va fi validată 100% în realitate (am numit această concluzie „drama ontologică”).

Distincția real/ideal schițată mai sus are o importanță metodologică deosebită. Foarte multe erori, fundături și rătăcirii inutile în știință și filosofie sunt cauzate tocmai de confuzia dintre *real* și *ideal*, de ignorarea necesității de a înțelege natura și proprietățile cu totul deosebite ale acestor două paliere.

Pluralitatea teoriilor și opțiunea pluralistă

Într-un mod asemănător cu pluralitatea adevărilor privind realitatea, menționată la începutul acestui articol, întâlnim adesea și o pluralitate a teoriilor asupra unui anumit domeniu. Un exemplu ar putea fi, în fizica actuală, pluralitatea modelelor asupra particulelor subatomice. Abstractizând această idee, două teorii, A și B, pot explica la fel de bine toate adevărurile constatate într-un anumit domeniu din realitate dar, posedând lumi ideale diferite, vor face preziceri diferite asupra unui anumit aspect, încă neexperimentat, din acest domeniu.

În astfel de cazuri, pentru a ști care teorie este mai bună, vom încerca să facem experimentul care privește acel aspect, iar teoria care a fost infirmată astfel va fi cel mai probabil lăsată la o parte.

Există însă și situații (și nu puține) când nu se poate efectua un astfel de experiment. În acest caz ne putem atașa (subiectiv, bazați pe alte criterii decât validarea concordanței cu realitatea) de una dintre teorii (soluția *monistă*) sau putem accepta simultan (eventual cu un grad de încredere atașat fiecăruia) toate teoriile care nu au putut fi infirmate (soluția *pluralistă*).

Dublul pluralism

Din toate cele expuse mai sus, rezultă că pluralitatea și diversitatea adevărilor și a teoriilor, împreună cu conlucrarea lor, prezintă avantajul „luminării din unghiuri diferite” a domeniului abordat. Un om creativ și cu mintea deschisă va fi deci câștigat dacă va practica un *dublu pluralism*:

1. pluralismul „*intern*”, constând în folosirea cât mai completă a *pluralității instrumentelor* cunoașterii, aflate pe cele trei paliere: neverbal, metaforic și logic, la care se adaugă diversitatea căilor prin care s-au validat adevărurile, implicarea afectivității etc.

2. pluralismul „*extern*”, constând în primul rând din acceptarea și folosirea cât mai completă a tuturor *teoriilor* alternative, dar și a pluralității diverselor tipuri de adevăruri.

Prin pluralismul intern, un om creativ va folosi concomitent toate instrumentele minții sale: instrumente abstracte și colocviale, verbale și neverbale, conștiente și inconștiente. Aceste instrumente nu interacționează haotic ci structurate prin relații complexe de *competiție*, *cooperare* și *subordonare ierarhică*. Omul nostru nu va absolutiza ori avantajă în mod exagerat niciunul dintre aceste instrumente. Astfel el va păstra atât avantajele adecvării la realitate cât și pe cele ale puterii de previziune. Tocmai în această pluralitate structurată de instrumente – folosite simultan – stă superioritatea minții umane asupra calculatoarelor, care lucrează doar cu instrumentele de pe palierul al treilea.

La rândul său, pluralismul extern este garanția creativității și progresului la nivelul societății, prin deschiderea intrinsecă spre alternative. Această opțiune pluralistă este fără îndoială mai complicată, mai dificil de pus în practică la nivelul individului, dar este deodată

de profitabilă, întrucât monismul duce în timp la suficiență, stagnare și intoleranță.

Întrucât nici o teorie asupra realității nu poate fi perfectă, dispariția teoriilor alternative (de pildă ca efect al unei mari sinteze, unanim acceptată) poate încetini evoluția cunoașterii, însoțindu-se de toate dezavantajele monismului. Soluția pentru a evita fundăturile intelectuale de acest tip, care ne pasc în viitor, este *cultivarea voluntară a teoriilor și viziunilor alternative*, divergente, crearea de condiții pentru ca ele să se poată maturiza, neinfluențate de punctul de vedere „oficial” sau „academist”, până când vor fi suficient de puternice să-și producă și să-și apere propriile adevăruri, în competiția cu cele ale viziunilor tradiționale.

În acest spirit, este bine să ne străduim, pe de o parte, să construim teorii cât mai riguroase și mai cuprinzătoare, apte a fi utilizate în practică, iar, pe de altă parte, nu doar să tolerăm ci să și încurajăm *pluralitatea* acestor teorii; nu doar să acceptăm mentalitățile, opiniile, viziunile alternative ale celor care văd lucrurile altfel, dar să le și căutăm, să le ocrotim, să le cultivăm și chiar să ne străduim să creăm condiții optime *generării lor la nesfârșit*.

Bibliografie

- [1] Bлага, Lucian, *Experimentul și spiritul matematic*, București, Editura Științifică, 1969.
- [2] Farcaș, Dan, D., *Labirintul cunoașterii*, București, Editura Paideia, 2009.
- [3] *Idem*, *Trei paliere ale cunoașterii: necuvintele, cuvintele și abstracțiile*, Noema IX (2010).
- [4] Georgescu-Roegen, N., *Legea entropiei și progresul economic*, București, Editura Politică, 1979.
- [5] Polanyi, Michael, *Personal Knowledge*, The University of Chicago Press, 1974.